

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

THE COUNCIL OF CHALCEDON AND THE
ARMENIAN CHURCH. Գրեց Գարեգին Եպս.
Սարգիսեան: Ուրաժալ, լաքսակազմ, էջ 264:
Լոնտոն, 1967:

Գարեգին Սրբազան արժէքաւոր և լուրջ աշխատութիւն մը կու տայ մեզի իր այս «Քաղկեդոնի ժողովը եւ Հայ Եկեղեցին» անգլերէն գործով, որ նուիրուած է յիշատակին ողբացեալ Զարեհ Ա. Կաթողիկոսին Կիլիկիոյ Տան: Այս գործը Գարեգին Սրբազանի աւարտածաւր եղած է Օքսֆորտի Հոմալսարանին մէջ (1960), որուն վրայ ձմեռակ յաւելումը վերջին գլուխը եղած է՝ «Ինչէն հեղինակը իր յառաջարկներն մէջ:

Քաղկեդոնի ժողովը որ տեղի ունեցաւ 451-ին, Տիեզերական Բրիտանիական Եկեղեցւոյն երկփեղկման զլիաւոր պատճառը եղաւ: Բիւզանդական Կայսրութեան ազդեցութեան եւ գերիշխանութեան սահմաններուն մէջ Քաղկեդոնականութիւնը մնաց, սակայն այդ սահմաններէն դուրս, ուր Եկեղեցին կրնար անկախ զգալ ինքզինք, մերժեց այդ ժողովը: Գարեգին Սրբազան կ'աւելցնէ որ այդ մերժողներուն (Ասորի, Ղպտի, Եթովպական եւ Հայ Եկեղեցիները) տրուեցաւ «Միաբնակներու Եկեղեցի» սըխալ կոչումը՝ բարեբախտաբար, շնորհիւ լուրջ եւ անկողմնակալ ուսումնասիրութեանց, սխալ վերագրումներն ու ըմբռնումները մէկդի կը նետուին եւ ճշմարտութիւնը կ'երեւի: Յառաջաբանը կ'աւարտի Գարեգին Սրբազանին շնորհակալութիւններով բոլոր անոնց՝ որոնք օժանդակած էին իր գործին պատրաստութեան եւ սատարած անոր հրատարակութեան, որոնց շարքին նաեւ Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւնը:

Էջ 1ով կը տրուի նախաբանը, որ կը հասնի մինչեւ էջ 24: Առաջին գլուխը՝ «Հարցը եւ Իր Կարեւորութիւնը»: Հոս հեղինակը կ'ընդունի որ «Հայ Եկեղեցւոյ պատմութեան ամբողջ ընթացքը, յատկապէս հինգէն տասնեւերկրորդ դարերու միջոցին,

խորապէս ազդուած է Քաղկեդոնի ժողովին հանդէպ Հայ Եկեղեցւոյ ընթացքէն» (էջ 1): Որոշ չէ հոս թէ այդ խոր ազդեցութիւնը վա՛ր եղած է թէ յաւ: Ամէն պարագայի տակ, կ'ըզեմ հոս Ժանրանալ այս տեւութեան վրայ:

Հոյակապ կեանքին ստէն կարիքները, ինչպէս քրիստոնէութենէն առաջ՝ նոյնպէս ալ քրիստոնէութենէն վերջ Քաղկեդոնացւած են: Կարելի չէ խորհիլ որ քրիստոնէութիւնն ալ պիտի չազդայնացուէր եւ իր շտեղծարկունութիւնէն դուրս պիտի չըհանուէր օր մը չէ օր մը, ըլլա՛ր ատիկա Քաղկեդոնի կամ այլ ուրիշ ժողովի մը կամ հարցի մը պատճառաւ:

Ի՞նչ մը ետ երթանք:

Բրիտանիական մուտքը Հայոց մէջ զարմանալիօրէն հակառակ ընթացք մը ունեցաւ քան ինչ որ կ'ակնկալուէր ժողովըրդական-յեղափոխական կրօնքէ մը՝ որպէս էր քրիստոնէութիւնը: Հայ ժողովուրդը չէ որ զատուի կերպով քրիստոնէութիւնը կը տարածէ իր մէջ, օր մըն ալ պարտադրելու համար անոր յաղթանակը պետութեան վրայ: Այլ՝ ընդհակառակը, Հայ Թագաւորը, Տրդատ, կ'ընդունի քրիստոնէութիւնը եւ զայն կը պարտադրէ իր հպատակներուն, արքունիքին, բանակին, եւ այսպէս Հայերը կ'ըլլան առաջին քրիստոնեայ ժողովուրդը իրենց Թագաւորով, ժողովուրդով, բանակով:

Տրդատի ընթացքը ծիծաղելի պիտի ըլլայ բացատրել այն «հէքեաթներով որոնք մշուշի մէջ կը պահեն մեր այդ շրջանի պատմութեան հետ» նաեւ Տրդատի օժեմպէս կարեւոր (եթէ ոչ կարեւորագոյն) պատմական դէմքը: Տրդատի վերագրել զքրիստոնէական մոլեռանդութիւն իր կատարած մէկ գործին համար՝ պիտի նշանակէ տղայական ըմբռնած մեր կողմէ, դարադարձիկ այդ շրջանին ու գործին մասին: Ինչ որ որոշ գիտեցք սա է որ Տրդատ ՆԱՌ ՔԱՆ ԲԻԻԶԱՆԴԱԿԱՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ՀԱՅՍՏԱՆԻԿԱՆ ՀԱՅՍՏԱՆԻԿԱՆ ՀԻՄՆՈՒԻԼԸ կ'աճապարէ Հայութիւնը քրիստոնէացնել, գուցէ ԱՄԴԷՆ քրիստոնէացած Հայութիւնը իբր ուրոյն միաւոր կարենալ փրկելու համար Բիւզանդական քրիստոնէութենէն՝ որ իբր պե-

տական համակուշ Քաղաքականութիւն, շուտով պիտի որդեգրուէր, իրարու շագուելու համար բոլոր այն տարրերը՝ որոնք հռովմէական Կայսրութեան մասեր էին, եւ որոնք օրէնքը չէր բաւեր սերտ կերպով միաձոյլ կայսրութիւն մը կազմելու համար: Գրիստոնէութիւնը իր տիեզերական գաղափարախօսութեամբ անտարակոյս հրապուրել լծակ մըն էր տիրակալներու համար:

Ենթադրենք որ քրիստոնէութիւնը Լեւոնիական Կոմունիզմի պէս գաղափարաբանութիւն մըն էր՝ որով պէտք էր անոնց եւ զարմանազան տարրեր կարելի կ'ըլլար միահեծան կերպով կառավարել: Սակայն, դարձաւ, ենթադրենք որ յանկարծ Լեւոնիական Կոմունիզմէն առաջ Հայերը ԱՊԻՆ Կոմունիստ կուսակցութիւնը եւ պահէին իրաւասութիւններ՝ որոնք այսօր իրենցմէ խլուած են կամ այսօր չունին այլեւ: Եւ ահա այսպէս կ'ուշեանք Տրդատ մը որ Բիւզանդական Տիեզերական Գրիստոնէութենէն առաջ կը Գլխավորութեան Կայսրութեանը համար լինէր:

Գ. դարու մեր պատմութիւնը մասամբ իրական, մասամբ վիպական, ինքնին ցոյց կու տայ քրիստոնէացած Հռոմէական տիրութիւնը՝ քրիստոնէացած Հռոմէական Բիւզանդական կայսրութեան դէմ: Պապ Թադաւոս Խոյնիակ Յուսիքը Կեսարիա չի դրկեր կաթողիկոս ըլլալու համար: Ե. դարուն կարծես երկու եկեղեցական հաստատութեանց բաժանումը կամ իրարմէ հեռացումը աւելի կը շեշտուի: Գրեթէ դիտելու փորձ մըն է այդ ազդեցութենէն ձերբազատուելու (Բիւզանդական շրջանին մէջ Նոյնիակ Մեսորպիէ կ'արգիլուի նոր գրեթէ ուսուցանել): Երկրորդին կամ ապացոյց կը պակսի որ Հայերը Քաղկեդոնի ժողովին հրաւիրուած կամ մասնակցած են: Սակայն առիկա ըստ երևոյթին բնաւ տարբերութիւն չէ ըրած Հայոց համար, որոնք մերժած են ժողովին որոշումները: Մինչ մէկ կողմէ կենաց ու մահու պայքար կը մղէին Սասանեան Պարսից դէմ, միւս կողմէ ալ կը կարեն Բիւզանդիոնի կայսրութեան հետ իրենց գլխաւոր նկատուած կա-

պը, քրիստոնէութիւնը, ըստ բիւզանդական հաւատամքի: Երկու եկեղեցիներու դաւանաբանական տարբերութիւնները Քաղկեդոնի ժողովին տուեալներով, անյադութի չեն եւ ոչ ալ մեծ կարեւորութիւն մը ունին: Սակայն Հայերը յեղակարծ եւ յամա կերպով այդ պատմականով կը բարձրելին: Բաժանումին պատճառաւ Հայ Եկեղեցին տուած չ'երեւիր, այլ ընդհակառակը՝ իր ինքնուրոյնութիւնը պահելով, մինչեւ այսօր կարեւոր տեղ մը կը գրաւէ քրիստոնէութեան մէջ: Հայ Եկեղեցիին ինքնուրոյնութիւնը իր ԱԶԳԱՅԻՆ (անկախ) նկարագրին է: Ան շատ հետաքրքիր չէ ինքնապաշտպանութենէ զոտ ուրիշ պատճառներով կրօնական եւ դաւանական վէճերու մէջ մտնելու: Ուրիշը համոզուելու եւ քարոզչութեան բոլորովին անուշադիր կ'երեւի: Այդպէս եղած է ալ: Բոլոր եկեղեցական հաստատութիւններու հանդէպ եղբայրական յարգանք եւ համարում ունի: Իր եկեղեցական գրականութիւնը, երաժշտութիւնը, մանրանկարչութիւնը, ճարտարապետութիւնը ինքնուրոյն եւ խիստ յատկանշական զարգացած ունեցած են, աւելի տալով՝ ծան թէ առնելով: Առոնք դժուար թէ ներկայ առաքիճանին հասած ըլլային, եթէ Քաղկեդոնականութեան կամ ուրիշ Նոյնիակ ո'չ շատ կարեւոր պատճառաւ մը Տիեզերական Եկեղեցիէն բաժնուած չ'ըլլային:

Քաղկեդոնականութեան պատճառաւ առաւելեցա՞ւ արդեօք կամ դժբախտութեանց ենթակայ եղա՞ւ Հայութիւն եւ Հայաստան: Պարեգին Սրբազան համաձայն չէ բիւզանդադէտ կրէկուարի սոյն եզրակացութեան եւ շատ իրաւամբ միայն կ'աւելցնէ. ճշմարտեմք մեծ ազդեցութիւնը ժամանակաւ Քաղաքականութեան վրայ, Հայ Եկեղեցիին գաւառական դիրքը անշափելի հետեւանքներ ունեցան ոչ միայն Հայ ժողովուրդին համար, այլ եւ ամբողջ Բիւզանդական կայսրութեան համար (չէ 2): Բնական է, կը խորհինք, որ այդ այդպէս ըլլար Սակայն, ըստ իս, պատմական իրականութիւնը առիկա կը ժխտէ:

Հայերը աշխշ պիտի չ'աւելին բիւզանդական

գական օժանդակությունն է՝ եթե Գաղկե-
դոնական եղած բլրալին: Այն բազմաթիվ
Հայ կայսրերը եւ կայսրուհիները, զորա-
վարները եւ նոյնիսկ եկեղեցական աստու-
ծանաւորները, ոչ մէկ կերպով աւելի բարո-
եացական եղանակաւ Հայաստանի եւ անոր ան-
կախութեան, պաշտպանութեան եւ զար-
գացման համար, քան թէ ոչ Հայ կայսրերը
եւայլն: Հետաքրքիր ըննողներէ նոյնիսկ,
այս հայաժողովներէն աւելի՝ շեշտուած միա-
կողմանի միտում կը տեսնուի Հայոց հան-
դէպ: Հայաստանը պարպուեցաւ իր մար-
տական ուժերէն սաղաթնքով, կաշառքով եւ
ճնշումով (բռնութեամբ) ո՛չ թէ որովհե-
տեւ Հայերը հակաքաղկեդոնական էին, ալ
պարզապէս անոր համար որ Բիւզանդիոն
անկախ կարիք ունէր Հայ գիւնուորակա-
նութեան: Իսկ Հայ արքայական գաղթա-
կանութիւնները ողի ի բռնի աշխատեցան
Բիւզանդիոնի անմիջական սահմանները փո-
խադրելու Հայութիւնը, եւ, բնական է, նա-
եւ՝ անոր կարողութիւնները: Մինչ, միւս
կողմէ, Հայաստան Բիւզանդական սահման-
ներէն դուրս նկատեցին աշխարհագրակա-
նօրէն եւ վարչականօրէն, եւ ո՛չ թէ կրօնա-
կան պատճառներով: Բիւզանդիոնի կողմէ
զորացուած Հայաստան մը կրնար օր մը ի-
րենց դէմ դառնալ: Բիւզանդիոն աշխարհա-
գրական Հայաստանէն չէր կրնար օգտուիլ,
սակայն Հայը կենսական սարք մըն էր՝ զինք
զօրացնելու, երկտասարդացնելու համար:
Հայոց՝ Գաղկեդոնականութեան համաժայն
չըլլալը հաւանաբար անարժէք իրողութիւն
մըն էր Բիւզանդական քաղաքականութեան
համար:

Բիւզանդիոնի համար Հայոց Գաղկեդո-
նական ըլլալը կամ չըլլալը կարեւոր պատ-
ճառ մը չ'երեւիր պատմութեան մէջ, եւ այդ
ուղղութեամբ պետական ճնշումները եւ
հետապնդումները ժամանակաւոր կը թուին
եւ առանց եռանդի: Մինչ, Հայոց հակա-
քաղկեդոնականութիւնը տեսակ մը ազգայ-
նականութեան պատրուակ է եւ հակաքաղ-
կեդոնական հեղինակներ ու իրենց հեղի-
նակութիւնները աւելի Հայ քաղկեդոնական
մտնում դէմ են երբ մանաւանդ անոնք կը

մտնեն Հայ Եկեղեցիէն ներս ու կը ջանան
մողորութիւններ տրամանել: Ահա հոս է որ
կատարաւստին հանդէպ անհամեմատ կո-
րովով եւ խոտուութեամբ Հայ Եկեղեցին իր
հակաքաղկեդոնականութիւնը կը շնչոյն,
չ'ուզեր որ իր հօտը իր փարսխէն զատ որեւէ
ուրիշ փարսխ մտնէ, վախճալով որ ան ալ-
եւս Հայ ըլլալէ կը դադրի:

Ըստ իս, դատանական հարց չէր Հայոց՝
Գաղկեդոնի ժողովին չհպատակելը, ալ
պարզապէս շարունակութիւնը այն ընթաց-
քին, որով Կ'ուզուէր Հայոց ինքնուրոյնու-
թիւնը ապահովել: Նայինք այդ շարքին:
Տրդատ կը կանխէ Բիւզանդիոնի կայսրա-
կան քրիստոնէութիւնը՝ իր ժողովուրդը
քրիստոնէացնելով: Պապը Հայոց կաթողի-
կոսները ալեւս Կիսարիա չի զրկեր մետրո-
պոլիտ օծուելու: Գրեթե զիւրու: Ազգային
հայրենաշունչ դրականութիւնը յանկարծ
կը բողբոջի: Կաթողիկոսութեան ժառան-
գականութիւնը կը դադրի: Շահապիլանի
ժողովը եկեղեցական իշխանութեան աշխար-
հական իշխանութիւն կու տայ: Աւարայրի
պատերազմը: Գաղկեդոնականութեան մեր-
ժելիւր:

Գարեգին Սրբազան կը սահմանաւորէ իր
այս շահեկան հատորին ծրագիրը: Կ'ըսէ որ
ինք ցոյց պիտի տայ թէ Հայերը մերժեցին
Գաղկեդոնի ժողովը ո՛չ թէ անոր համար
որ

1) Անոնք խաբուած էին կամ սխալ ա-
ռաջնորդուած:

2) Անոնք կարող չէին հասկնալու Գաղ-
կեդոնի վարդապետութիւնը:

3) Անոնք ստիպուած էին Պարսիկներէն:

4) Իրենց ընդուն բաւարար չէր ճշգրտօ-
րէն վերծանելու մանուածապատ միտքը ո-
րոշումներուն:

5) Անոնք զոհերն էին անճիշդ եւ տարա-
բախտ ծանօթացման (կամ նոյնացման)
Գաղկեդոնական վարդապետութեան՝ Նես-
տորականութեան հետ:

Հնդհակատակը (պիտի ապացուցանէ)
թէ՝

1) Անոնց ընթացքը գլխաւորաբար կը

րոնական և աստուածաբանական էր, և քաղաքական։

3) Իրենց սերժումը Քաղկեդոնի փոշոմին՝ յանկարծակի կամ պատահաբար տեղի չունեցաւ։ Անոր կատարուելէն առաջ մարտնչում կար Եկեղեցիին մէջ։

3) Հայերը Նեստորականութիւնը Քաղկեդոնականութեան հետ չգործեցին, բայց երբ երկուքը մերձաւոր կերպով յարաբերեցան, Քաղկեդոնականութիւնը միայն կենսական կարեւորութիւն ստացաւ։ Հայոց Եկեղեցիին համար և երբ Նեստորականները իրենք առիկա նկատեցին զօրացման ապացոյց մը իրենց վարդապետութեան դիրքին ուղղափառութեան համար։

4) Մերժումը շատ քնական էր և ողբ-ժող, համընթաց իրենց վարդապետութեան դիրքին, երբ նկատի կ'առնուի իրենց պատժական և աստուածաբանական պարփակումին մէջ (էջ 20-21)։

Էջ 23-ով Գարեգին Սրբազան կը սկսի իր փաստարկութիւնները։ «Քաղկեդոն Քաղկեդոնէ վերջ»։ Գրախօսականիս կարճ սահմանները թոյլ չեն տար որ մանրամասնորէն ծանրանամ Գարեգին Սրբազանի շատ ձեռնհասօրէն ներկայացուցած թէղիին։ Կարճ աւ մեկին, առանց աւելորդաբանութեանց, և գիտական պատշաճութեամբ ընդարձակօրէն լուսանցքի տակ նօթագրուած, հեշտութեամբ կարելի է կարդալ և ըմբռնումով ու գոհունակութեամբ հետեւիլ հեղինակին։ Անշուշտ կան կէտեր որոնք չենք կրնար իրականութեան տուեալներով հաստատել կամ ընդունիլ։ Օրինակ (էջ 63) կ'աճապարէ ընդունիլ օտար այն տեսութիւնը որ Հռոմի և Պարթեւներու միջև Հայաստան երկու հօր մշակոյթներու խառնարանը եղաւ։ Ասիկա անընդունելի ելակէտ մըն է, քանի որ ո՛չ Հռոմէական և ոչ ալ Պարթեական մշակոյթները նուաճումներ ըրած են մեք ազգային մշակոյթին ասպարէզին մէջ։ Քաղաքական ազդեցութիւններ անտարակոյս մշակութային նուաճումներ չենք կրնար տեսլի։ Արշակունի մշակոյթ մը Հայաստան

նի մէջ նոյնիսկ հարցականի մը իրաւունքը չունի։ Ճշմարտութիւնը այն է որ Հայն ու Հայաստան՝ աւելի մշակոյթ արտածած են քան թէ ներածելու հետամուտ եղած։ Ո՛չ ալ համաձայն ենք (էջ 64-65) որ Հայերը «արեւելեցի» են, որոնք զանազան առիթներով (Հռոմէական արքայաւորութիւն, Բիւզանդական տիրապետութիւն, Քրիստոնէութիւն) «Արեւմուտք»ի մերձեցած են։ Հայն ու Հայաստան «Արեւմուտք»ի գոյութենէն առաջ իսկ «արեւմուտեցի» էին։ Իսկ քաղաքական մերձեցում կատարուած է լոկ ճըշումի տակ թէ՛ Արեւելէն և թէ՛ Արեւմուտէն։ Ասիկա կարելի է բարբախտութիւն իսկ սեպել, որ պատճառ եղաւ հայ ազգայնականութեան ուժեղացման, զարգացման, ինքնուրոյնութեան, որուն շնորհիւ Հայ ազգային ՄՇԱՀՈՅԹԸ կարկառուն և անտարակուսելի կերպով Հայ մնաց, և որ, ինչպէս անցեալին՝ նմանպէս այսօր ալ միջազգային բարձրագոյն գնահատանքի արժանացած է։

Մենք կրնանք տակաւին երկա՛ր զանազան կէտերու վրայ յամենալ և հոս խիստ երկարել։ Մեր մտադրութիւնը սակայն հոս վիճաբանիլ չէ, միայն ցոյց տալ ուղղութիւնը և համոզումները՝ որոնք տուն տրած են այս ընտիր և ծանօթացուցիչ դործին։ Ետտ բան կայ հոն որ հեղինակին հետ որոտնց կը բաժնենք, թէ և շատ բան ալ կայ որ «հին» կը նկատենք, հոգ չէ թէ օտար գրիչներէ ըսուած ըլլան և յաճախ հայ «համբաւներէ վաւերացուած»։

Անտարակոյս երախտապարտ ենք Գարեգին Սրբազանին՝ որ կրցեր է անգլերէն լեզուով Քաղկեդոնականութեան և Հայոց յարաբերութեան մասին խղճամիտ և փափկամկատ կերպով արտայայտուիլ։ Բան մը՝ որ ողբացեալ Հայր Կոզեմանը զարմանալի կերպով անտեսեց։ Ճշմարտութիւնը անշուշտ միշտ ճշմարտութիւն է և Գարեգին Սրբազան քաջութեամբ ու ազնուութեամբ ասիկա ցոյց կու տայ, որուն համար թէ՛ ուրախ ենք և թէ՛ երախտապարտ։

INTRODUCTION A LA LITTÉRATURE AR
MENIENNE CHRETIENNE. Գրքից Գարեգին Սպար
Սարգիսեան: Բաղրակալմ, տառվեցածայ, էջ
60: Փարիզ, 1964:

Գարեգին Սրբազան ընտիր գործ մը կա-
տարած է իր այս ներկայացումով Հայ Բը-
րիստոնէական գրականութեան, զայն Փը-
րանսերէն Հրատարակելով: Ամփոփ եւ հա-
մառօտ աշխատութիւն մըն է տրուածը, որ
բաժնուած է երկու մասերու: Առաջին մա-
սով կը տրուին Թարգմանութիւններ եւ երկ-
րորդ մասով՝ Հեղինակութիւններ:

Թարգմանութեանց շարքին առաջիննե-
րէն են քնականաբար Ս. Գրոց Թարգմանու-
թիւնները, երկրորդ՝ պաշտամունքային գը-
րականութիւն եւ երրորդ՝ Հայրախօսական
Թարգմանութիւններ: Կը խօսի անոնց ըն-
տիր Թարգմանութեանց մասին, աւելցնե-
լով որ կան գործեր եկեղեցական Հայրե-
րու՝ որոնց ընդգրկները կորսուած են եւ
միայն Հայերէն Թարգմանութիւնները կան
մեզի հասած, ինչպէս Եւսեբիոսի «Ժամա-
նակագրութիւն» («Բրոնիկոն») եւայլն, եւ
յոյս կը յայտնէ թէ Հայերէն ձեռագիրներ-
բու մանրակրկիտ քննութիւնները պիտի կա-
րենան նոր դէտեր ընել տալ: Այս առթիւ
կը խօսի Հայերէն ձեռագրական հաւաքա-
ծոներուն մասին եւ նոյնիսկ կը յիշէ Բըրի-
տանական Թատնաբարանի կամ Նոյնիսկ
Ձէսդըր Բիդդի (Տըպլին, Իրլանտա) հա-
ւաքածոները եւ սակայն զարմանալիօրէն
կը մոռնայ Գիւրտեան Հաւաքածոյին հա-

մեմատարաբ աւելի ընդարձակ (350 ձեռա-
դիր) հաւաքածոն: Կը խօսի նաեւ աւելի ուշ
ժամանակներու Թարգմանութեանց մասին
ալ (էջ 22-24): Օրինակ Յովհաննէս Դա-
մասկացիի, Թովմա Ալուէնացիի եւ ուրիշ-
ներու:

Էջ 24-ով կը խօսի Հեղինակութեանց մա-
սին որոնք են ա) սրբազան քանաստեղծու-
թիւններ (Շարական) v բ) Պաշտամունքա-
յին: գ) Սրբախօսական: դ) Մեկնողական:
ե) Պատմական: զ) Աստուածաբանական:
Վերջիններուն շարքին մէջ կը յիշէ Յաճա-
խապատու, ձառք, Վրթանէս Գերթոյ,
Ռոսորովի Թարգմանիչ, Յովհաննէս Իմաս-
տասլը Ոճնեցի, Ռոսորով Անձեւացի, Ներ-
սէս Լամբրոնացի: Կը խօսի Եզնիկ Կողբա-
ցիի, Գրիգոր Նարեկացիի եւ Գրիգոր Տա-
թեւացիի մասին:

Գործը ընդհանրաբար շատ սահմանափակ
եւ հարեւանցի է տուեալ պայմաններուն
սով: Գարեգին Սրբազան ճաշակ մը տալ
ուզած է յաղորդեմամբ, եւ աւելի ծանրա-
ցած է եկեղեցական Հեղինակներու մասին:

Հրատարակուած գործն իսկ ցոյց կու
տայ կարիքը նման աւելի ընդարձակ աշ-
խատութեանց, Փրանսերէն եւ անգլերէն
լեզուներով, բան մը որ պէտք է օր առաջ
կատարել՝ զարգացնելու համար օտարնե-
րուն Հետաքրքրութիւնը Հայ մշակոյթին
հանդէպ եւ նոյն ատեն անոր համար ապա-
հովելով կարեւոր տեղ մը միջազգային քա-
ղաքակրթութեան եւ մշակութային պատ-
մութեան մէջ:

ԴԻԻԱՆ ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՄՈՒԹԵԱՆ,
Կազմից Վարդան Ծ. Վրդ. Դեմիրջեան: Թըզ-
քակալմ, ուրածայ, մկարգարդ, էջ 204:
Թարիք, 1966:

Ասիկա հաւաքածոյ մըն է զանազան գը-
րութեանց, իբր առաջին Հատոր, որուն հա-
ւաքումը կը պարտինք Դեմիրջեան եռան-
դուն վարդապետին:

Հատորին առաջին գրութիւնը գրուած է

իրաւաբան Սեդրակ Աւագեանէ. «Առաքա-
տականի ճարտարապետական Հնութիւննե-
րը, ընդհան հարատուութիւնները եւ իրաւա-
կան զոկումներն» զարմանալի խորագը-
րով: Աւագեան հարեւանցի կը խօսի Մա-
քուի, Ս. Թադէի Վանքին, Ղարապիւղի-
նի, Ռոյի, Սալմաստի մասին: Ականատեօի
նկարագրութիւն «ապագայ ուսումնասիրո-
ղի» համար՝ չահեկան աղբիւր մըն է այս
գրութիւնը: Աւագեան իր այս տեղագրու-
թիւնը գրած է 1919ին:

Իջ 49-ով կր տրուի Հայկ Աճէմեանի «Պատմական Թաւրիղի Հին Հայութիւնը» որ ըստ հանդուցեալ հեղինակին քաղաւածաբար առնուած է իր «Պատմութիւն Հայոց Ատրպատականի, ընդարձակ եւ մանրակրկիտ անտիպ աշխատասիրութենէն»։ Աճէմեանի այս գրութիւնը արտատպուած է Պոսդրնի «Հայրենիք» ամսագրի Հոկտ. 1938-ի թիւէն։ Դժբախտաբար Թաւրիղի Հայութեան մասին «ընդարձակ եւ մանրակրկիտ» բան մը չկայ հոն։

Իջ 81-ի վրայ ճարտարապետ և Պարսկական բանակին մէջ զնդապետ Խմիլ Յակոբեան կը ստորագրէ «Թաւրիղի Հայոց կանոնաց միութիւնները» խորագրով կարճ եւ հետաքրքրական գրութիւն մը, որուն կը յաջորդէ «Քաղաւածք Դավիթու Հայուն հաց Բորեղ. Ընկեր. եւ Ատրպատականի

Հայուն հաց Բորեղ. Ընկեր.» նիստերու արձանագրութիւններէն։

Վարդան Մ. Վրդ. Դէմիրջեան Դարաշամբի Նախաձեռնութիւն 1905-1965 շրջանի պատմութիւնը ջանացած է տալ ակադեմիական տեղեկութիւններ արձանագրելով։ Անկէ վերջ Ներսէս Արքեպ. Մելիք Թանդեանի կեանքն ու գործը կը ներկայացնէ, նոյն ատեն տալով բազմաթիւ լուսանկարներ։

Շահեկան է Նորայր Մամեանի «Մուշաբար» Ատրպատականի Հայ գիւղին մասին աշխատութիւնը, ընդելուզեալ տեղագրական եւ պատմական յիշատակութիւններով։

Հատորը կը պարունակէ զանազան կենսագրական նիւթեր, կոնդակներ եւ նամակներ (Սեթիանեաններու ուղղեալ)։

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ